

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.15:3.071.5 5(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-8/1>

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРАВОВІ УМОВИ ПЕРЕСЕЛЕННЯ ЧАСТИНИ НАСЕЛЕННЯ СЛОБІДСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НА КАВКАЗЬКУ ОБОРОННУ ЛІНІЮ НА ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ

ORGANIZATION AND LEGAL CONDITIONS OF THE RESETTLEMENT OF PART OF THE POPULATION OF THE SLOBIDSKO-UKRAINIAN PROVINCE TO THE CAUCASIAN DEFENSE LINE AT THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY

Беніцький А.С., к.ю.н., професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Одеський державний університет внутрішніх справ

В роботі проаналізовано причини переселення на початку XIX ст. українського населення із Слобідсько-Української губернії на Кавказьку оборонну лінію. Зазначено, що після підписання у 1792 р. Ясського мирного договору кордони Російської імперії було розширено за рахунок захоплених в Османській імперії нових земель у Північному Причорномор'ї та ін. Російська влада відмовилась від своїх обіцянок щодо надання привілеїв тим, хто служив у Катеринославському козацькому війську. Катеринославські козаки повертались у свій первісний стан, здебільше у податне населення.

Зазначено, що частина колишніх катеринославських козаків не змиралась із своєю долею переведення у стан одноворців, міщан, казенних селян тощо. Вони почали рух за виборювання прав на поновлення козацького стану. Зауважено, що урядами Павла I та Олександра I колишнім катеринославцям було відмовлено у поновленні козацького стану на теренах України, а запропоновано переселитись на Кубань, де тривала війна з горцями.

Звернуто увагу, що протягом 1802–1804 рр. було дві хвилі міграції бажаючих із Старобільського, Ізюмського та Зміївського повітів Слобідсько-Української губернії на лівобережжя річки Кубань, де проходила Кавказька оборонна лінія. Там переселенцями були засновані на місці редутів Воронізька, Ладозька, Тифліська, Казанська та Теміжбекська станиці, які адміністративно-територіально стали частинами Кавказького козацького полку. Зазначено, що одноворцям, міщанам та казенним селянам, які раніше служили у Катеринославському війську, на новому місці повертали козацький стан та накладали обов'язок нести службу в Кавказькому козацькому полку. Визначено, що протягом першої половини XIX ст. уряд дозволив із українських губернь селитись на територію Кавказького козацького полку лише українським козакам, одноворцям, та казенним селянам.

Ключові слова: договір, кордони, переселення, устрій, оборонна лінія, козацький стан, Слобідсько-Українська губернія.

The paper analyzes the reasons for the resettlement of the Ukrainian population from the Slobidsko-Ukrainian province to the Caucasian defense line at the beginning of the 19th century. It is noted that after the signing of the Iasi Peace Treaty in 1792, the borders of the Russian Empire were expanded at the expense of new lands captured from the Ottoman Empire in the Northern Black Sea region, etc. The Russian authorities reneged on their promises to grant privileges to those who served in the Ekaterinoslav Cossack army. The Ekaterinoslav Cossacks returned to their original status, mostly to the taxable population.

It is noted that some of the former Katerynoslav Cossacks did not accept their fate of being transferred to the status of *odnodvortsy*, burghers, state peasants, etc. They began a movement to fight for the rights to restore the Cossack status. It is noted that the governments of Paul I and Alexander I refused to restore the Cossack status on the territory of Ukraine to the former Katerynoslav Cossacks, and offered to move to the Kuban, where the war with the highlanders was ongoing.

It is noted that during 1802–1804 there were two waves of migration of those wishing to from the Starobilsky, Izyumsky and Zmiivsky counties of the Slobodsk-Ukrainian province to the left bank of the Kuban River, where the Caucasian defensive line passed. There, the settlers founded the Voronezh, Ladoga, Tiflis, Kazan and Temizhbeke villages on the site of the redoubts, which administratively and territorially became parts of the Caucasian Cossack Regiment. It is noted that the Cossack status was returned on the new place to the *odnodvortsy*, burghers and state peasants who had previously served in the Ekaterinoslav army and were obliged to serve in the Caucasian Cossack Regiment. It is determined that during the first half of the 19th century, the government allowed only Ukrainian Cossacks, *odnodvortsy* and state peasants from the Ukrainian provinces to settle on the territory of the Caucasian Cossack Regiment.

Key words: treaty, borders, resettlement, system, defensive line, Cossack status, Slobodsko-Ukrainian province.

Постановка проблеми. Після підписання у 1792 р. Ясського мирного договору кордони Російській імперії було розширено за рахунок захоплених в Османській імперії нових земель у Північному Причорномор'ї та ін. Російська влада відмовилась від своїх обіцянок щодо надання привілеїв тим, хто служив у Катеринославському козацькому війську. За участь у російсько-турецькій війні 1787–1792 рр. російський уряд лише звільнив колишніх катеринославців від подушного податку протягом 1797–1799 рр. Катеринославські козаки повертались

у свій первісний стан, здебільшого у податне населення. Проте частина катеринославських козаків, які мешкали переважно в Старобільському, Ізюмському та Зміївському повітах Слобідсько-Української губернії, не змиралась із своєю долею переведення у стан одноворців, міщан, казенних селян тощо. Вони почали рух за виборювання козацького стану та своїх прав.

Урядами Павла I та Олександра I колишнім катеринославцям було відмовлено у відновленні козацького стану на теренах України, а запропоновано пересели-

тись на Кавказьку оборонну лінію для залучення їх у війні з горцями та ін. Водночас шлях до отримання дозволу на переселення колишніх катеринославців супроводжувався певними ускладненнями. Протягом 1802–1804 рр. було декілька міграційних хвиль мешканців Слобідсько-Української губернії на лівобережжя річки Кубань, де ними було засновано п'ять станиць, які утворили адміністративну територію Кавказького козацького полку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження утворення та устрою Кавказького козацького полку проводилось переважно наприкінці XIX ст. – початку XX ст. такими авторами, як: П. П. Короленко, А. Д. Ламонов, М. М. Могилевцев, Є. Д. Феліцин, Д. В. Шахов, Ф. А. Щербина та ін. В українській літературі в роботах В. І. Вериги, Л. М. Маленка, Є. Д. Петренка, Б. І. Сушинського, О. І. Уткіна та інших авторів розглядалися питання правового становища катеринославських козаків під час існування Катеринославського козацького війська та після його ліквідації. Проте аналізу причин та етапів міграції на початку XIX ст. колишніх катеринославців на Кавказьку оборонну лінію, а також комплексного дослідження організації та адміністративно-територіального устрою Кавказького козацького полку українськими вченими не проводилось.

Мета статті. Зазначити наслідки Ясського мирного договору 1792 р. Встановити правовий статус катеринославських козаків після ліквідації Катеринославського козацького війська. Зазначити умови, запропоновані російським урядом, щодо повернення козацького стану колишнім катеринославцям, більшість із яких було переведено у податкове населення Слобідсько-Української губернії. Визначити населені пункти, що були протягом 1802–1804 рр. засновані переселенцями із Старобільського, Ізюмського та Зміївського повітів Слобідсько-Української губернії на Кавказькій оборонній лінії. Зазначити етапи формування та устрою Кавказького козацького полку, а також правове становище козацького населення, яке мешкало на його території.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після ліквідації у 1796 р. Катеринославського козацького війська російський уряд повернув катеринославських козаків у їхній первісний стан, що мали до утворення козацького війська. Більшість катеринославців було переведено у стан однодворців, міщан, казенних селян та ін. Колишні катеринославські козацькі станиці були змінені на слободи, хутори й інші містечки, які були до утворення Катеринославського війська. Після адміністративної реформи й ліквідації у 1797 р. намісницького управління більшість населених пунктів колишніх катеринославських козаків опинились у складі Слобідсько-Української губернії. Так, наприклад, північна частина земель на лівому березі річки Сіверський Донець, які були раніше в складі Донецького й Бахмутського повітів Катеринославського намісництва, увійшли до Старобільського й Ізюмського повітів Слобідсько-Української губернії. Так, до складу Старобільського повіту ввійшли населені пункти Донецького повіту, де проживали катеринославські козаки, зокрема: Борівська, Трьохізбянка, Айдар (Старий Айдар), Новий Айдар, Райгородська, Бахмутовка, Співаковка та ін. До Ізюмського повіту ввійшли населені пункти Бахмутського повіту, де проживали катеринославські козаки, зокрема: Краснянська, Сухарев (Сухаревська), Авдєєвка, Торська, Ямпольська та ін.

Слід зазначити, що після ліквідації у 1796 р. Катеринославського козацького війська російським урядом планувалось утворити Вознесенське козацьке військо, до складу якого мали бути включені катеринославські козаки, що бажали продовжити козацьку службу. З цього приводу в населених пунктах, де мешкали катеринославські козаки, протягом 1796–1797 рр. проводилось опиту-

вання та формувались списки тих, хто мав намір служити у Вознесенському козацькому війську.

Цікаво зазначити, що було пошите навіть військове знамено Вознесенського козацького війська. На початку XX ст. його було знайдено серед знамен в Артилерійському історичному музеї Санкт-Петербурга. У 1903 році його описав Д. П. Струков: «Прапор Вознесенського козацького війська; із шовкової білої візерунчастої матерії. З одного боку полотна писаний овальний образ Воскресіння Господнього у золотій масивній рамі; з іншого боку полотна зображено чорний двоголовий орел (державний герб), якого видна нині лише середня частина, а саме: груди з червоним, у вузькій золотій рамі, прямокутної форми щитом із зображенням Св. Георгія (тобто вершника, що скаче на білому коні) у блакитній туніці, в мантиї та золотій короні, що вражає списом дракона, який звисається під ногами коня); навколо щита розташований ланцюг із білих із золотим обідком кіл, на яких колись були окремі чорні літери, що складали в сукупності девіз... У кутах прапора написані золотом вензеля імператриці Катерини II (з літер «Е.І з цифрою «II») з імператорськими коронами...» [1, с. 318–320, 319]. Проте, ні історія передачі наприкінці XVIII ст. знамені Вознесенського козацького війська до арсеналу, ні місця його зберігання до того, як воно у 1814 році потрапило до Артилерійського історичного музею, не дійшли до наших днів.

Проте формування Вознесенського козацького війська так і не відбулось. Українське населення, що під час російсько-турецької війни 1787–1792 рр. вступало до лав Катеринославського війська, мало надію на отримання козацьких прав та привілеїв, якими користувалось служиве козацьке населення тих часів. Проте воно було ошукане урядом Катерини II, оскільки військо було ліквідовано, а катеринославських козаків повернули у первісний стан. У 1798 р. урядом Павла I було ліквідовано Бузький козацький полк, який раніше входив до складу Катеринославського козацького війська, а бузьких козаків переведено в стан казенних (державних) селян. Плани щодо утворення Вознесенського козацького війська залишились лише на папері. 27 вересня 1798 р. новоросійський військовий губернатор М. В. Каховський (Нечуй-Каховський) доповідав, що, «крім попередніх про це військо (Вознесенське – прим. автора) розпоряджень і зібраних від суміжних губерній та охочих вступити списків, дійсно справжнього упорядкування й установлення порядку не відбулось» [2, с. 252–253].

Колишні катеринославські козаки не змирилися із рішенням російської влади щодо позбавлення їх козацького стану й почали рух щодо повернення свого козацького звання. За правління Павла I серед козацьких громад колишнього Катеринославського козацького війська були обрані депутати, які почали ініціативу щодо повернення їхнього козацького стану. Головними ініціаторами захисту козацьких прав були нащадки донецьких козацьких громад. Це були мешканці Трьохізбянської та Новоайдарської волостей Старобільського повіту Слобідсько-Української губернії Козьма Рудов та Іван Ледньов. Вже наприкінці XVIII ст. вони підготували списки колишніх катеринославських козаків, що бажали залишитися у козацькому стані. Вони звертались до урядовців з клопотанням про повернення козацьких прав.

Російська влада не бажала надавати на території Слобідської України козацьких привілеїв тим, хто колись служив у Катеринославському козацькому війську, а також утворювати Вознесенське козацьке військо. Російський уряд запропонував охочим повернутись у козацький стан переселитися зі своїми родинами на Кубань для несення служби на Кавказькій лінії.

Як зазначає В. А. Щербина, для забезпечення Кавказької оборонної лінії потрібен був великий приплив переселенців. Згідно з договором від 1783 р. між Російською

й Османською імперіями, їхні кордони на Кавказі проходили по річці Кубань [3, с. 1082–1083]. На цих нових кордонах російський уряд облаштував лінію оборонних укріплень. Для російського уряду замість постійного утримування на кордонах регулярних військ дешевше було використання іррегулярних козацьких формувань.

Астраханський генерал-губернатор Гудович, у віданні якого були питання облаштування укріплень на правому березі Кубані, у 1790-х рр. звертався до російського уряду з заявою про необхідність переселення на Кавказьку лінію трьох тисяч донських козаків [4, с. 189–190]. Дану пропозицію уряд затвердив та наказав донському військовому отаману Любовському залишити на поселенні три донські полки, які несли службу на лінії. Донські козаки повстали проти цього наказу. Проте повстання, яке в документах тих часів отримало назву «Осавулівський бунт», було придушено, а близько тисячі донських козацьких сімей, що брали активну участь у повстанні, було силоміць переселено у 1794 р. на Кавказьку лінію. Із цих переселенців утворили Кубанський козацький полк.

Колишні катеринославці розуміли, що єдиною можливістю повернути їм утрачений козацький стан, було їхнє переселення на річку Кубань, на Кавказьку оборонну лінію. Наприкінці XVIII ст. там були оселі Чорноморського козацького війська, а також Кубанського, Хоперського й Волзького козацьких полків. Тому в своїх зверненнях вони вказували про свій намір переселення на Кавказьку лінію, де їх могли залучити для несення козацької прикордонної служби. З цієї службою катеринославські козаки були добре знайомі, оскільки в останні роки існування Катеринославського війська вони несли прикордонну службу на Дністровській оборонній лінії. За списками Козьми Рудова та Івана Ледньова охочих переселитись із Старобільського повіту Слобідсько-Української губернії виявилось 3300 чоловік.

Для катеринославських козаків під час служби у війську земельне питання вирішеним не було. За свою службу катеринославські козаки не отримали від уряду обіцяної їм землі. Лише частина офіцерів Катеринославського козацького війська отримала від уряду земельні наділи. Продовження служби на Кавказькій лінії надавало колишнім катеринославцям можливість отримати більше десятин землі в порівнянні з тією кількістю, яку вони мали, перебуваючи, наприклад, у стані однодворців або казенних селян.

Катеринославцям було добре відомо про те, що на Кубані козацьке населення отримувало землі, на яких облаштовували господарства. Так, напередодні звернень колишніх катеринославських козаків до російського уряду щодо переселення на Кубань, у 1791 р. в Катеринославському намісництві казенні селяни записувались у Чорноморське військо, щоб отримати право на виокремлену для чорноморців землю. Так, 4569 державних селян Градижського, Єлисаветградського, Катеринославського, Маріупольського, Новоміргородського, Новомосковського, Олександрійського, Павлоградського, Слобідського й Херсонського повітів Катеринославського намісництва перейшли в стан козаків Чорноморського козацького війська [5, с. 152]. Близько середини 1790-х рр. більша частина чорноморських козаків із родинами переселилась на Таманський півострів і східну частину Приазов'я, які входили до складу Катеринославського намісництва.

Тому, маючи добрий приклад, колишні катеринославські козаки вирішили пройти той самий шлях. Не є виключенням і те, що серед колишніх катеринославських козаків були їхні родичі, які на початку 1790-х рр. переселились разом із іншими чорноморськими козаками на Тамань і Кубань. Під час російсько-турецької війни 1787–1792 рр. катеринославські козаки пліч-о-пліч воювали разом з чорноморцями і добре знали справи останніх. Колишні катеринославські козаки, скоріше за все, підтримували зв'язки

з чорноморськими козаками, які оселились на Тамані, й мали уявлення про місцевість на Кавказькій лінії, куди мали намір переселитися.

У 1799 р. представники катеринославських козаків виїжджали до Астраханського військового губернатора генерал-лейтенанта Кноринга з клопотанням про переселення бажаючих на Кавказьку лінію [6, с. 11–14]. Проте губернським правлінням їм було рекомендовано звернутись до російського уряду, який був правомочним вирішувати такі питання.

4 червня 1800 року повірений катеринославських однодворців, колишній катеринославський козак Козьма Рудов звернувся до Сенату з клопотанням про переселення на Кубань. У своєму прошенні він повідомляв, що 3300 колишніх катеринославських козаків мають бажання переселитися на Кавказьку лінію для несення служби на однакових з раніше переселеними туди Кубанським, Хоперським, Волзьким та іншими козацькими полками підставах та просять задовольнити їх прохання в цьому [7, с. 5].

Однак Сенат відмовив представнику катеринославських козаків К. Рудову у задоволенні прохання козацьких громад, посилаючись на те, що це питання може розглянути лише російський імператор. У серпні 1800 р. Козьма Рудов звернувся до російського імператора Павла I з тим самим проханням, в якому зазначав: «... за бажанням нашим, числом три тисячі триста душ, як і раніше, для продовження козацької служби ... переселити на Кавказьку лінію Астраханської губернії» [8, с. 1–2].

4 вересня 1800 р. Павло I задовольнив прохання колишніх катеринославських козаків та доручив розглянути це питання Сенату: «за доданням у цього всепідданого прохання повіреного *від служивих козаків Слобідсько-Української губернії* (виділ. автором) Рудова, що просить про дозвіл їм переселитися на Кавказьку лінію Високо наказати звелів: щоб зазначене прохання розглянуто було в Урядовому Сенаті» [8, с. 2]. Сенат дав доручення Слобідсько-Українському губернатору встановити, чи дійсно колишні катеринославські козаки мають бажання переселитися на Кавказьку лінію. Астраханському губернатору було доручено вказати про доцільність такого переселення.

Генерал-лейтенант Кноринг на виконання доручення астраханського губернатора Повалашина висловився стосовно доцільності переселення 3300 колишніх катеринославських козаків на дистанції 90 верст між Усть-Лабинським та Кавказькою фортецями за наявності трьох редутів: Тифліського, Казанського та Ладозького, заснувавши там три станиці. Ним також було рекомендовано утворити з катеринославських козаків окремий п'ятисотенний козацький полк [9, с. 7]. Генерал Кноринг високо оцінював військові заслуги катеринославських козаків: «служиві козаки, що просяться на Кавказьку лінію зі Слобідської Української губернії, скільки мені відомо, чудово здатні» [9, с. 4–7].

Слобідсько-Український губернатор зазначив, що Ізюмський та Старобільський земські суди повідомляли про бажання переселитися на Кавказьку лінію 3903 осіб чоловічої статі – колишніх катеринославських козаків, які були переведені у свій первісний стан однодворців та мешкали у Старобільському, Ізюмському та Зміївському повітах Слобідсько-Української губернії [10, с. 8].

У доповіді Слобідсько-Українського губернатора вказувалось, що однодворці цих повітів були переведені у козацький стан Катеринославського козацького війська: «... мешканці яких до 1788 р. перебували в однодворському званні та окладі, у тому ж році за Високим дозволом переведені в козацьке звання до числа військ козацьких Катеринославських, й з подушного окладу виключені, а 1796-го року червня 5-го числа іменним указом наказано: із переведених до війська козацького Катеринославського однодворців та малоросіян, що

сплачували однодворську подать, також міщан цехових та старообрядців в Катеринославській, Вознесенській, а частково у Харківській губерніях мешкаючих, у первісний їх стан або ж записати до купецтва та міщанства за власним їх бажанням» [10, с. 8].

Слобідсько-Український губернатор висловив думку про можливість переселення колишніх катеринославських козаків: «... цілком можливо переселити на Кавказьку лінію стільки душ, скільки виявиться у надмірності, за умови наділення селян і однодворців 15 десятинами в повітах Зміївському, Ізюмському та Старобільському» [7, с. 5]. Губернатор витребував відомості з Ізюмського та Старобільського земських судів про бажаних переселитися на Кавказьку лінію. Згідно з даними нижніх земських судів намір переселитися виявили колишні катеринославські козаки, які перейшли у стан однодворців та міщан із сл. Новоайдарська, сл. Співаковка, сл. Бахмутівка, сл. Райгородська, сл. Староайдарівська й сл. Трохизб'янська Старобільського повіту; м. Ізюм, сл. Сухарево, сл. Краснянська, сл. Торське, с. Ямполівка й сл. Дерілова Ізюмського повіту [6, с. 11].

Крім того, переселитися на Кубань виявили бажання ще 479 колишніх катеринославців, перетворених в однодворців, яких не було раніше подано до списків переселенців. Вони мешкали у семи населених пунктах Зміївського повіту та в чотирьох населених пунктах Ізюмського повіту Слобідсько-Української губернії [4, с. 192]. Оскільки в первісному списку переселенців вони не значились, то російський уряд не дозволив їм змінювати місце проживання. Дозвіл вони отримали лише після повторного звернення до урядовців та у 1804 р. переїхали на Кубань.

Повірені від колишніх катеринославських козаків Козьма Рудов та Іван Ледньов у своєму проханні на ім'я Слобідсько-Українського губернатора звертали увагу на те, що населені пункти, які вони представляли, мали певний історичний досвід козацької служби протягом двох століть. Вони вказували: «... вірителі їхні, маючи прагнення і здатність до військової служби, яко звиклі під час продовження цієї *через двісті літній час у козаках* (виділ. автором), на образ Донських влаштованих, до становища ще їх в окладі, даними їм довіреностями своїм повіреним вирішили просити дозволу їм, Ізюмського а Старобільського повітів всього 3300 чоловічої статі душам, переселитися Астраханській губернії на Кавказьку лінію для продовження служби спільно з поселеними там козаками» [6, с. 11]. Слід зазначити, що Козьма Рудов та Іван Ледньов були вихідцями із Трохизб'янської та Новоайдарської волості. Мешканці таких населених пунктів, як Трохизб'янська, Новоайдарська, Староайдарівська, Сухарев (Сухаревська) і Краснянська були частиною донецької козацької громади, які після придушення булавінського повстання опинились у складі Бахмутського повіту (провінції) та були переведені у однодворський стан. Тому посилення Козьми Рудова та Івана Ледньова на двохсотрічний досвід козацької служби донецьких громад, що мали схожість із донськими козаками, мало певний сенс.

На 1 квітня 1802 р. загальна кількість колишніх катеринославських козаків із Слобідсько-Української губернії, бажаних переселитися на Кавказьку лінію, була наступна:

1. Старобільський повіт: сл. Ново-Айдарська – 906 осіб, сл. Степанівка – 115 осіб, сл. Бахмутівка – 223 особи, сл. Райгородська – 228 осіб, сл. Старо-Айдарська – 400 осіб, сл. Трохизб'янська – 655 осіб, сл. Боровська (Борівська) – 2 особи.

2. Ізюмський повіт: сл. Сухарева (Сухаревська) – 144 осіб, сл. Торська – 87 осіб, сл. Краснянська – 227 осіб, сл. Дерілова – 211 осіб, с. Ямполовська (Ямполівка) – 105 осіб, Верьовкіна – 49 осіб, Протопопівка – 86 осіб, Волобуєвка – 24 осіб, Чепелинка – 9 осіб.

3. Зміївський повіт: Тибилинка – 29 осіб, Лозовенка – 34 осіб, Верхній Бишкін – 83 особи, Нижній Бишкін – 14 осіб, Охогей – 3 особи, Верхня Берека – 147 осіб, Олексіївська – 1 особа [6, с. 6].

З огляду на статистичні дані щодо колишніх катеринославських козаків, які забажали переселитися на Кубань, маємо можливість уявити, мешканці яких слобід, селищ і хуторів були козаками Катеринославського козацького війська. Після першої хвилі переселення катеринославців на Кубань, у місцях, звідки вони вийшли, залишалась частка населення, яка не бажала кидати свої оселі в середній течії Сіверського Дінця. Так, за згадкою земського вчителя сл. Новий Айдар А.Г. Жижкова «... із 1200 козаків близько 800 чоловік пішли на Кубань, а інші 400 душ залишились на Айдарі» [11, с. 575]. У частково збезлюднілі однодвірські поселення з Воронізької і Курської губерній переселились родини однодворців. Так, наприклад, у сл. Новий Айдар переселенці з Суджанського повіту (наприкінці XVII ст. Суджа була сотенним містечком Сумського слобідського козацького полку, де розміщувалось дві козацькі сотні) Курської губернії утворили вулицю, яку в народі йменували «суржею» [11, с. 575]. Схожа ситуація була в сл. Трохизб'янська й в інших донецьких однодвірських поселеннях, де нові переселенці утворювали окремі вулиці. До сл. Трохизб'янська переселились однодворці Воронізького й Нижньо-Девіцького повітів Воронізької губернії, а також Обоянського повіту Курської губернії [11, с. 992].

У листопаді 1801 р. Військова колегія приписала генерал-губернатору Кнорингу організувати переселення 3300 колишніх катеринославських козаків на Кубань та сформувати штат козацького полку, який мав бути укомплектований переселенцями. У 1802 р. було дозволено переселитися із Старобільського повіту на Кубань 2527 колишнім катеринославським козакам. Відмовились переселятися 8 осіб чоловічої статі сл. Трохизб'янська та 3 особи із сл. Райгородської Старобільського повіту [12, с. 15–16].

Переселення однодворців – колишніх катеринославців на Кавказьку лінію було суто добровільним. Тому слід не погодитись з деякими авторами, які вважають, що у 1802 році частину колишніх катеринославських козаків «примусово переселили на Кубань, що посприяло організації Кавказького загону Кубанського козацького війська» [13].

Навесні 1802 р. до командуючого військами на Кавказькій лінії генерал-лейтенанта Глазенапу звернулись з питанням вибору земель для заселення депутації колишніх катеринославських козаків, а саме: осавул Гречишкін, сотник Форафонов та декілька старих [7, с. 6]. Штабс-капітаном Суздальського мушкетерського полку Сидоровим та інженер-поручиком цього ж полку Дмитрієвим було розроблено план заселення чотирьох станиць біля Ладозького, Тифліського, Казанського та Темижбекського редутів [14, с. 15]. На редутах службу несли регулярні війська, які взимку залишали їх та переводились на зимові квартири, які були закріплені за полками в губерніях Російської імперії [15, с. 451]. До 1784 р. в цій місцевості кочували ногайці Єдисанської та Джембуйлуцької орди.

Ізюмський та Старобільський нижні земські суди переймалися організацією переселення колишніх катеринославських козаків. Переселенці у кількості 3300 чоловік з родинами було розбито на партії. Кожна партія була доручена особливому старості, який обрався самими переселенцями. Перші три партії були утворені із мешканців Ново-Айдарської слободи. Перша партія була під керівництвом старости Деніса Воронкіна, друга – під керівництвом Дмитра Черкасова, старостою третьої партії призначили Степана Петрова. П'ята партія була із слободи Бахмутівка, якою керував староста Григорій Шопін. Шоста – із слободи

Райгородка, під старостуванням Кузьми Рудова. Сюма та восьма партії були із Старо-Айдарської слободи, де очільниками були Никіфор Педнов та Філімон Ликов. Були й інші партії переселенців [7, с. 6].

Переселення відбувалось протягом 1802–1804 рр. У цей період, а саме, у 1802 р., Старобільський повіт було виключено із Слобідсько-Української губернії та включено до складу Воронізької губернії. Тому організацією переселення колишніх катеринославських козаків займався правління двох губерній – Слобідсько-Української та Воронізької.

У зв'язку з цим у деяких джерелах вказується про переселення на початку XIX ст. однодворців із Воронізької губернії на Кубань. Так, наприклад, В. Верига зазначає, що на початку XIX ст., у 1802 р., на Кубань було переселено з Вороніжчини 350 українських козаків [16, с. 43–44]. Оскільки у 1802 р. переселення було саме із Старобільського повіту Воронізької губернії, то 350 українських козаків, про які вказував В. Верига, були із Старобільщини.

1–5 вересня 1802 р. Старобільським нижнім земським судом на Кубань була направлена перша із трьох утворених партій переселенців. Вона складалась із мешканців Новоайдарської слободи Старобільського повіту: 970 осіб чоловічої статі та 929 осіб жіночої статі [12, с. 17–18]. Дві інші партії Старобільського повіту були відправлені в середині вересня 1802 р.

Наприкінці вересня 1802 р. перші переселенці прибули на Кубань та почали облаштовуватись біля Казанського та Теміжбеківського редутів [17, с. 17–18]. 8 жовтня 1802 р. на поселення біля Тифліського редуту прибуло 845 осіб Старобільського повіту Воронізької губернії, а 29 жовтня 1802 р. для поселення біля Ладозького редуту прибуло 460 осіб із Слобідсько-Української губернії [18, с. 21].

Слід зазначити, що серед переселенців була велика кількість дітей. Тих, яким виповнилось від 1 до 13 років, було 1174 особи, від 14 до 18 років – 326 осіб, дорослого населення від 19 до 41 року було 1187 осіб, від 41 до 46 років – 174 особи, від 47 до 55 років – 173 особи [19, с. 19].

Після утворення чотирьох станиць у Ладозькій було 105 престарілих, 376 малолітніх та 295 годних до продовження служби мешканців; у Тифліській – 203 престарілих, 402 малолітніх та 187 мешканців, годних до продовження служби; у Казанській станиці мешкало 28 престарілих, 417 малолітніх та 439 годних до продовження служби; у Теміжбеківській – 250 престарілих, 390 малолітніх та 185 годних до продовження служби [20, с. 20].

30 грудня 1802 р. генерал-лейтенант Кноринг доповідав Військовій колегії про те, що протягом вересня – жовтня 1802 р. на Кавказьку лінію прибуло 3277 осіб чоловічої статі – колишніх катеринославських козаків, які облаштовують на р. Кубань станиці при редутах [21, с. 29].

Слід зазначити, що після кількох хвиль переселень однодворців – колишніх катеринославських козаків на Кубань, у середині XIX ст. кількість однодворців Харківської губернії, в яку входив Старобільський повіт, залишалась досить високою. Так, за даними 1845 р., в Харківській губернії мешкало 1685243 особи обох статей, серед яких 35320 осіб були в стані однодворців [22, с. 78–79].

Переселенці будували станиці з урахуванням небезпеки, що існувала з боку гірських народів. Так, наприклад, станиця Кавказька була створена у вигляді чотирикутника. На північному та південному в'їздах до станиці було облаштовано кріпосні ворота, до яких на ніч приставлялись рогатки. Біля воріт було встановлено сторожки, де козаки несли караул. Навколо станиці було утворено вал та виритий рів. По периметру валу було встановлено гармати. Біля станиці виставля-

лась залога та було організовано козацькі роз'їзди [15, с. 464–465].

На Кавказькій лінії в станицях, утворених колишніми катеринославськими козаками, здійснювалось самоврядування за виборним принципом. Громадські справи розглядались станичним кругом. Так, наприклад, В.О. Щербина зазначає, що в Кавказькій станиці управління здійснювалось виборним начальником та двома суддями. Суд вирішував справи в поселених козацьких полках Кавказької лінії на підставі звичаєвого права та писаних законів [4, с. 202]. У подальшому станичних начальників призначав уряд із сотників Кавказького полку.

Указом Військової колегії від 11 червня 1803 р. № 10686 із колишніх переселених катеринославських козаків мав бути організований Кавказький козацький полк для несення служби на Кавказькій лінії. Найменування полк отримав за назвою Кавказької фортеці, яка була найближчою до утворених катеринославцями станиць [21, с. 29]. До штату Кавказького козацького полку входив один полковий командир, п'ять есаулів, п'ять сотників, п'ять хорунжих, один полковий квартирмейстер, один полковий писар та 500 козаків [23, с. 26–27].

До Кавказького козацького полку було переведено п'ять офіцерів Хоперського та Волзького козацьких полків, які розміщувались на Кавказькій лінії. Цікаво, що російський уряд дозволив недостатню кількість вакансій козацької старшини обрати козацьким громадам переселенців на свій розсуд. Обрання старшини до Кавказького козацького полку із колишніх катеринославців відбувалось у присутності шефа Суздальського мушкетерського полку генерал-майора Шеншина, який переймався проблемами переселенців та брав участь у формуванні Кавказького козацького полку.

Колишні катеринославські козаки вибрали зі свого середовища військового старшину – осавула Леонтія Івановича Гречишкина, він також командував полком; зауряд-есаулами – сотника Іова Васильовича Форафонова, хорунжого Сергія Філімоновича Макеева та квартирмейстера Макеева; зауряд-сотниками – п'ятдесятників Івана Козьмича Лазарева, Чоботова, Трохима Петровича Петіна, Дениса Петровича Воронкіна та Братчикова; зауряд-хорунжими – Андрія Назаровича Вагуліна, Матвія Івановича Коломійцева, Антона Максимовича Ушакова, Василя Єгоровича Гончарова та Івана Дмитровича Каменева [24, с. 25; 25, с. 23–24; 7, с. 14].

14 жовтня 1803 р. Кавказький козацький полк був повністю укомплектований. Активно до організації Кавказького козацького полку долучилися шеф Суздальського мушкетерського полку генерал-майор Шеншин та офіцери цього полку. Полк ніс службу на редутах, де були утворені колишніми катеринославськими козаками станиці.

Згідно з рапортом генерал-лейтенанта Шепелева від 14 жовтня 1803 р. № 3360 до Військової Колегії Кавказький козацький полк займав території на 77-верстовому просторі річки Кубань у станицях Ладозькій, Тифліській, Казанській та Теміжбекській. У кожній станиці була козацька сотня, а у двох станицях – Казанській та Теміжбекській – розміщувалась ще п'ята сотня [25, с. 23–24].

Сотенним командиром у станиці Теміжбекській був сотник Фарафонов, у станиці Казанській – квартирмейстер Логвінов, у станиці Ладозькій – хорунжий С.М. Макеев, а в станицях Казанській та Теміжбекській – квартирмейстер Макеев. Полковим писарем обрали козака Каломкова, полковим квартирмейстером – козака Антона Леденьова та ін. [23, с. 26].

Кожен козак Кавказького козацького полку повинен був мати на службі одного верхового та одного в'ючного коня, піку, рушницю, пістолет та шашку чи шаблю. Порох та свинець надходили козакам із Георгіївського артилерійського гарнізону. Штаб-квартира Кавказького козацького полку розташовувалась у станиці Тифліській. У кожній

станції завжди мали знаходитися для резерву та роз'їзду 40 козаків, та 20 козаків – для конвою [23, с. 26–27].

З 14 жовтня 1803 р. Кавказький козацький полк розпочав несення військової служби. Він мав ті ж самі права, як і інші полки на Кавказькій лінії. На цій лінії несли службу Кубанський, Хоперський та Волзький поселені козацькі полки. У деяких урядових документах ці полки йменували «Кавказькими поселеними військами» [26, с. 435]. Окремого прийнятого урядового положення про устрій цих козацьких полків не було. Проте для чорноморських козаків, які несли службу на західній ділянці Кавказької лінії, ще в 1802 р. було запроваджено Положення про устрій Чорноморського війська [27. С. 356].

Першим із «Кавказьких» поселених полків почав нести службу на Кавказі Хоперський козацький полк, який розміщався біля Хоперської (Новохоперської) фортеці, а в 1777 р. йому було наказано переселитися до Астраханської губернії на Азово-Моздокську оборонну лінію [28, с. 519]. Проте переселення хоперських козацьких родин тривало аж до 1780 р. Слід зазначити, що Хоперський козацький полк був утворений із українських слобідських козаків – переселенців із Слобідської України – й хоперських козаків, які проживали на землях Пристанського, Григор'євського й Біляєвського юртів земель війська Донського. Після булавінського повстання землі колишніх козацьких юртів перейшли під управління коменданта Хоперської (Новохоперської) фортеці.

Для козаків Хоперського козацького полку в 1774 р. було встановлено однострій, який мав багато спільного з українським козацьким одягом, зокрема: капелюхи – круглі, чорні околиці з «бухарської» овчини; верхи капелюхів – малинові суконні; верхні кафтани – блакитні; півкафтани й шаровари – малинові; на верхніх кафтанах – малинові відвороти; кушаки – чорні стамедні (шерстяні); чоботи козацького зразка [29, с. 382].

Цікаво відмітити, що Кубанське козацьке військо вело старшинство саме з дати першої згадки про хоперських козаків в азовському поході Петра I з 1696 року. У штурмі Азова хоперські козаки брали участь разом із донецькими, медведицькими й донськими козаками в складі війська Донського. З хоперської козацької команди, утвореної 1724 року, був організований в 1774 р. Хоперський козацький полк. Не дивує той факт, що російський уряд не визнав старшинства Кубанського козацького війська від дати заснування війська Запорозького, нащадком якого було Чорноморське козацьке військо. Для російської імперської політики того часу військо Запорозьке й все те, що було з ним пов'язано, з 1775 р. стало поза законом. Така сама ситуація відбулась і з Яїцьким козацьким військом, яке після повстання Омеляна Пугачова російський уряд у 1775 р. перейменував на Уральське козацьке військо.

25 січня 1804 р. на посаду командира Кавказького козацького полку замість обраного козацькою громадою Л.І. Гречишкіна Військова колегія затвердила військового старшину Волзького козацького полку Ускова, якого рекомендував генерал-лейтенант Шепелев. Рішення було зумовлене тим, що Л.І. Гречишкін не володів грамотою. Але його перевели на посаду осавула Кавказького козацького полку [21, с. 28–31]. Більшість козацької старшини новоутвореного Кавказького козацького полку походила із однодворців, які почали служити в Катеринославському козацькому війську ще з моменту його утворення.

Станції Кавказького козацького полку являли собою своєрідне укріплене містечко. Вони були обнесені тино-вим валом з присипаним до нього землею й обсаджено верхівкою терном. У валу створювалась обмежена кількість воріт, які на ніч замикались та оточувались козацьким караулом. Станичними редутами, на випадок нападу, слугували кам'яні церковні огорожі [7, с. 15]. Слід зазначити, що схожі укріплення були в козацьких містечках середньої течії р. Сіверський Донець та на його притоках.

У 1803 р. жителі Зміївського повіту Слобідсько-Української губернії, а саме, сл. Михайлівська (551 чол.), сл. Лівинка (684 чол.), сл. Єфреміївська (231 чол.), сл. Верхня Берека (2339 чол.), сл. Верхній Бишкін (1700 чол.), сл. Нижній Бишкін (373 осіб), сл. Щебелинка (1073 чол.), сл. Мелова й Асеевка (1314 чол.), сл. Лозовенка (543 чол.) й сл. Охоча (1536 чол.) побажали переселитися на Кавказьку лінію. Серед них були 10234 колишні катеринославські козаки й 1086 однодворців, які раніше не служили в Катеринославському війську [30, с. 23].

2 січня 1804 р. отримали дозвіл на переселення на Кубань 479 осіб чоловічої статі – однодворці, колишні катеринославські козаки, які мешкали в Зміївському повіті Слобідсько-Української губернії. Їх представники у 1803 р. виїжджали на Кавказьку лінію, де обрали для заселення місце біля Лихачева кута на Кубань. Із Зміївського повіту виявило бажання переселитися 311 осіб чоловічої статі, які мешкали в населених пунктах Щебелинка (Щебелинська), Лозовенка, Верхній Бишкін, Нижній Бишкін, Охочей, Верхня Берека та Олексіївська. З Ізюмського повіту – 168 осіб чоловічої статі з населених пунктів Верьовкіна, Протопопівка, Волобуєвка та Чепелинка. Проте у травні 1804 р. на Кубань прибуло лише 378 осіб чоловічої статі зі своїми родинами [4, с. 195]. Переселенці розмістились біля фортеці Усть-Лабинської. Вони створили Воронізьку станицю, що отримала назву від Воронізького редуту, біля якого вони оселилися [7, с. 6]. Землі Воронізької станиці межували із землями Ладозької станиці.

13 жовтня 1804 р. Військова колегія включила 378 осіб чоловічої статі, колишніх катеринославських козаків, до Кавказького козацького полку [31, с. 31–33]. Козаки Воронізької станиці формували п'яту сотню Кавказького полку, яка там розміщувалась. Загальна кількість осіб чоловічої статі у Кавказькому козацькому полку, придатних нести військову службу, складала 3655 чоловік. Військова колегія розглядала питання щодо утворення двох козацьких полків із колишніх катеринославських козаків, які оселилися на Кавказькій лінії [31, с. 33]. У Кавказькому козацькому полку кількість стройових козаків у 1804 р. була – 517, у 1805 р. – 516, у 1806 – 518, у 1807 – 519 й у 1808 – 518 [32, с. 58].

Слід зазначити, що на службу до Кавказького козацького полку переходили колишні катеринославські козаки, які несли службу в інших козацьких частинах. Так, наприклад, 14 листопада 1804 р. до Кавказького козацького полку було переведено колишнього катеринославського козака Лободу, який на початку XIX ст. ніс службу у пішій козацькій команді на посаді полкового осавула [53, с. 33].

Низка авторів помилково вважає, що у 1802–1804 рр. з козаків Воронізької, Ладозької, Казанської, Теміжбекської і Тифліської станиць був утворений 1-й Кавказький козацький полк [33, с. 137]. У ті часи в планах уряду було утворення 1-го та 2-го Кавказьких козацьких полків, але їм не судилось бути реалізованими. У 1804 р. із козаків указаних станиць було утворено Кавказький козацький полк.

Слід не погодитись з твердженням Ю.І. Сушинського про причину переселення катеринославських козаків на Кавказьку лінію: «А щоб остаточно викоринити козацький дух, котрий завжди витав у межиріччі Південного Бугу та Дніпра, 28 жовтня 1801 надійшов наказ: усіх козаків ліквідованого Катеринославського козацького війська переселити на Кавказ!» [34, с. 186].

По-перше, у 1801 р. колишні бузькі козаки, які проживали саме в межиріччі Південного Бугу й Дніпра, звернулися до російського уряду з проханням повернути їх у козацький стан, який вони мали до ліквідації у 1798 р. Бузького козацького полку. Ініціатором звернення до уряду про відновлення казенним (державним) селянам – колишнім бузьким козакам козацького звання й утворення з них козацького війська був капітан Хмельницький [35, с. 599]. 5 травня 1803 р. російський імператор Олександр I

задовольнив їхнє прохання й утворив Бузьке козацьке військо у складі трьох п'ятисотенних полків [36, с. 589]. До Бузького козацького війська було дозволено приймати лише іноземців, а українських козаків, однодворців і незакріпачених селян, які не жили в містечках, призначених для формування бузьких полків, заборонялося приймати на службу до Бузького козацького війська. Проте існування цього війська було недовгим, і в 1817 р. воно було ліквідовано, бузькі козацькі полки – реорганізовано в уланські, а козаків – переведено в стан військових поселення [37, с. 793].

По-друге, у 1801 р. на Кавказьку лінію переселились колишні катеринославські козаки, які здебільшого проживали в Старобільському повіті Слобідсько-Української губернії (у 1802 р. повіт було включено до Воронізької губернії). Разом із ними переселились колишні катеринославці зі Зміївського й Ізюмського повітів Слобідсько-Української губернії. На початку XIX ст. з межиріччя Південного Бугу й Дніпра на Кавказьку лінію колишніх бузьких і катеринославських козаків не переселяли. Велика хвиля переселення до Чорноморського війська відбулась у 1809–1811 рр. із Чернігівської і Полтавської губерній, а саме, 41534 записані до козацького стану особи (22.206 чол. статі й 19328 жін. статі) [38, с. 69]. У першій половині XIX ст. до Чорноморського війська ще було дві хвилі переселень козацького населення із Полтавської та Чернігівської губерній. Протягом 1821–1825 рр. було переселено 48.382 осіб, а у 1848 р. – 14.347 осіб [38, с. 104, 121].

По-третє, наприкінці 1790-х рр. адміністрація Катеринославського намісництва перешкоджала активній міграції українського населення до «Чорномор'я». Урядовці ретельно перевіряли приналежність до запорозького козацтва всіх тих, хто намагався переселитися. Були часті випадки, коли колишнім запорожцям не дозволяли забирати з собою родин, рекрутували їх тощо. Про такі факти військовий суддя Головатий повідомляв у своїх рапортах російській уряд. Щоб запобігти свавілля з боку місцевих урядовців і поміщиків, до Катеринослава були направлені депутати (прем'єр-майор Гулик і секунд-майор Юзбаш) від Чорноморського війська, про що вказувалося в ордері від 17 травня 1795 р. до Головатого: «... ежели действительно отпущены от вас и от Кошевого с паспортами где либо задержаны в Екатеринославском наместничестве или по отправленным от войскового правительства чрез Таврического губернатора имянным спискам оттуду не выпускаются, приказал бы сего отнюдь не делать ... войско верное Черноморское ... отрядило от себя в Екатеринослав двух депутатов, с посредством коих ... со стороны казенных поселен Екатеринославского наместничества разныя жалобы могли бы удобнее быть прекращены» [38, с. 14–15].

Після того, як потреба в легкій кавалерії на Півдні України зникла, російська влада відмовилась від своїх обіцянок, наданих усім, хто вступав на козацьку службу до Катеринославського війська. Утворення Катеринославського та Чорноморського козацьких військ на Півдні України в межах Катеринославського намісництва було необхідне російському уряду для війни із Османською імперією. Залишення Чорноморського війська було обумовлено укріпленням кордонів на Кавказі, де Російська імперія продовжувала свою експансивну політику з розширення територій. Уряди Павла I та Олександра I не були зацікавлені у відродженні Катеринославського козацького війська, оскільки колишні катеринославські козаки проживали далеко від кордонів Російської імперії. Не було також у російських урядовців намірів організувати на теренах України Вознесенське козацьке військо, яке планувалося утворити із катеринославських козаків ще у 1796 р.

Тому на випадково, що в 1803 р. Військова колегія відмовила колишнім катеринославським козакам, які

жили в Слобідсько-Українській губернії, створити з них козацький полк там, де вони жили. Колишні катеринославці – однодворці, які намагались повернути відібраний у них козацький стан, отримали від військової колегії таку відповідь: «соображаясь с настоящим количеством существующих ныне иррегулярных войск и с надобностью употребления их на службу, – Военная Коллегия не находит нужным обращать вышеупомянутых просителей по прежнему в казацкое звание, а полагает оставить их в том состоянии, в котором они ныне находятся, где посредством обработывания владеемых ими земель и государству, и себе более пользы принести могут» [2, с. 254].

З 1804 р. Кавказький козацький полк заступив на службу на кордонних постах Кавказької оборонної лінії. У лютому 1805 р. цей полк уже брав участь у військових експедиціях проти горців на лівобережжі Кубані. У 1808 р. частина козаків Кавказького козацького полку була відряджена до Збірно-Лінійного козацького полку, який конвоював командира в Грузії в місті Тифліс (Тбілісі). У складі цього полку «кавказькі» козаки у вересні – грудні 1808 р. брали участь у Персидському поході на територію Єреванського ханства, де штурмували Єреванську фортецю [7, с. 8–9]. Козаки Кавказького козацького полку брали фактично участь у всіх військових походах на Кавказі, які організовував російський уряд.

Слід підкреслити, що в утвореному Кавказькому козацькому полку не був затверджений однострій. Проте в інших козацьких полках, які служили на лінії, однострій був затверджений ще у XVIII ст., до їхнього переселення на Кавказьку лінію. Ймовірніше за все, козаки Кавказького полку в перші роки своєї служби на Кавказі носили мундири, які мали ще за часів служби в Катеринославському козацькому війську. Пізніше вони запозичували одяг у кавказьких горців, з якими вони воювали, але однострої в однострої не було. Лінійці використовували не тільки кавказькі черкески, але й зброю кавказького зразка. За спогадами сучасника тих часів М.В. Ісакова, на близькій відстані «горців від лінійних козаків відрізнити не можна» [40, с. 184].

Кавказький козацький полк дислокувався на кордоні з Чорноморським козацьким військом: від поста Ізрядний, де була Воронізька станиця, до фортеці Усть-Лабинської йшли чотири пікети, далі пікети біля гирла річки Лаби, біля Гострого Коліна та біля 9 бродів; між редутами Тифліський та Ладозький був секретний пікет; також секретні пікети були між редутами Тифліський та Казанський; біля фортеці Кавказький був утворений пост Романівський; далі йшли редуту малий та великий Темижбекські; пост Терновий [7, с. 9, 14]. Між кордонами Кавказького полку з боку поста Ізрядного було Чорноморське козацьке військо, а з боку поста Тернового – Кубанський козацький полк, який так само, як і Кавказький полк, був поселеним на Кавказькій лінії.

У 1813 р. Кавказький козацький полк разом із Кубанським і Хоперським козацькими полками увійшов до складу 1-ї бригади, яка підпорядковувалась командирі 19-ї піхотної дивізії [7, с. 14]. Зона відповідальності цієї бригади була кордонна служба на Правому флангу (від кордонів чорноморських козаків до Константиноградської фортеці) Кавказької оборонної лінії.

Слід відзначити, що багато однодворців із Слобідсько-Української губернії переселялись на Кавказьку лінію й поповнювали населення станиць Кавказького козацького полку й далі, оскільки багато однодвірських сімей не були забезпечені землею в Слобідсько-Українській губернії. Так, у 1805 р. уряд відмітив, що в цій губернії «за положенієм 15-дес. на души пропорції, остаться имеет безземельными однодворцев и другого звания поселен 16.830 душ» [41, с. 932].

У 1808 р. кількість населення в новоутворених станицях була наступна: у Ладозькій станиці мешкало 844 чоло-

віка та 755 жінок (1597 осіб), у Тифліській – 822 чоловіка та 781 жінка (1605 осіб), у Казанській – 959 чоловіків та 921 жінка (1880 осіб), у Теміжбекській – 1005 чоловіків, 721 жінка (1726 осіб), а у Воронізькій – 505 чоловіків та 275 жінок (580 осіб) [42, с. 81].

У 1816 р. кількість населення складала: у Ладозькій станиці – 1654 особи, у Тифліській – 1611 осіб, у Казанській – 1898 осіб, у Теміжбекській – 171 особа, у Воронізькій – 582 особи [7, с. 16].

У 1816 р. штат Кавказького козацького полку складав 900 козаків. У 1819 р. зі складу Кавказького полку була виключена станиця Теміжбекська, що у 1812 р. перейшла до складу Кубанського козацького полку, [7, с. 16–17] оскільки територіально вона знаходилась поруч з цим полком, а до Кавказького полку була включена Усть-Лабинська станиця [42, с. 75].

У 1845 р. штатний розклад Кавказького козацького полку передбачав: полкового командира (полковника або підполковника); військового старшину; 5 осавулів; 6 сотників; 7 хорунжих; 25 ст. урядників; 25 мол. урядників; 48 приказних; 750 стройових козаків; 1 штаб-трубача; 12 трубачів; 1 лікар; 1 полкового писаря; 1 фельдшера [43, с. 92].

У Воронізькій станиці наприкінці 70-х рр. XIX ст. проводив краєзнавчі дослідження Д. Шахов, який зазначав, що вона була заснована у 1804 р. вихідцями із Слобідської України [44, с. 647]. Як зазначала 1 квітня 1802 р. Казенна палата Слобідсько-Української губернії, для переселення на Кубань записалося 311 душ Зміївського повіту та 168 душ Ізюмського повіту [6, с. 14]. Однак фактично переїхало в травні 1804 р. лише 378 душ чоловічої статі [31, с. 31–33].

Переселившись на Кавказьку лінію, колишні однодворці (катеринославські козаки) зберегли свої традиції і звичаї, які вони мали, перебуваючи в донецьких козацьких (однодвірських) поселеннях. Наприкінці 70-х – початку 80-х рр. XIX ст. вчитель Баталпашинського училища Є. Передельський здійснив краєзнавче вивчення станиці Теміжбекської. Він зазначав, що ця станиця «заселена вихідцями із Харківської губернії, Бахмутського повіту. Переселені мешканці за своїм бажанням. Між старими людьми існує переказ, що вони були в «Росії» також козаками, а коли їх захотіли перетворити на «мужиків» (селян), то вони, тобто їх батьки та діди, добровільно погодились переселитися на Кубань, що на той час тільки почала заселятися Донськими козаками» [45, с. 1]. За свідченням Є. Передельського, в станиці було декілька родин старообрядницької віри (поморці та хлістівці) [45, с. 25]. У 1832 р. тут мешкало 393 сім'ї (1233 чоловіків та 1239 жінок) [45, с. 9].

Є. Передельський мав можливість у другій половині XIX ст. отримати свідчення тих, хто ще пам'ятав, як козацькі родини переселялись на Кубань на початку XIX ст. Це не було пов'язано із Чорноморським козацьким військом. То було переселення колишніх катеринославських козаків, які пам'ятали про своє минуле. Під козаками «Бахмутського повіту Харківської губернії», про яких вказували козаки Теміжбекської станиці, слід розуміти мешканців колишніх козацьких містечок середньої течії річки Сіверський Донець, які у XVIII ст. російський уряд перевів до стану однодворців, а потім – до стану козаків у складі Катеринославського козацького війська.

Сучасники колишніх катеринославських козаків звертали увагу на їх працьовитість та інші позитивні якості, порівнюючи їх з іншими поселеними козаками на кавказькій лінії. Так, генерал-майор Дебу, під час свого перебування на Кавказі у 20-х рр. XIX ст., описав риси колишніх катеринославських козаків, що служили у Кавказькому козацькому полку: «Трудолюб'є і раденіє к домоводству отличает Кавказских Козаков от прочих» [42, с. 76]. Багато спільного мали весільні обряди та обрядові пісні станиці

Теміжбекської з обрядовими піснями однодвірських слобід Трьохіздянська й Райгородська [46, с. 207, 209; 45, с. 34, 70; 11, с. 534, 537].

25 жовтня 1832 р. із козаків Кавказького, Кубанського та Хоперського козацьких полків, а також із частини терських козаків було утворено Кавказьке лінійне козацьке військо [47, с. 801]. У зв'язку з цим неможливо погодитись з думкою О.А. Бачинської, яка вважає, що Кавказький козацький полк входив до складу Терського козацького війська [48, с. 46]. Навіть після реорганізації у 1860 р. Кавказького лінійного козацького війська Кавказький козацький полк увійшов до складу новоутвореного Кубанського козацького війська, а не Терського козацького війська.

За козацькими полками Кавказького лінійного війська були закріплені певні ділянки, на яких вони несли службу. Кавказький, Кубанський, Ставропольський і Хоперський полки Кавказького лінійного війська несли службу на Усть-Лабинській, Прочно-Окопській, Ставропольській і Баталпашинській ділянках, розташованих на Кубанській лінії, і формували так звані Правий фланг Кавказької оборонної лінії. Козаки Воронізької, Ладозької, Тифліської і Казанської станиць, які утворювали Кавказький козацький полк, несли прикордонну службу на Усть-Лабинській ділянці. Штаб-квартира полку розміщувалась у фортеці Усть-Лаба. Усть-Лабинська ділянка мала межу з 1-ю частиною Чорноморської кордонної лінії, де несли службу чорноморські козаки. З лівої частини Усть-Лабинська ділянка межувала з Прочно-Окопською ділянкою, яка була зоною відповідальності Кубанського козацького полку. За цим полком була закріплена станиця Теміжбекська, яка раніше входила до Кавказького козацького полку.

Відповідно до затвердженого 14 лютого 1845 р. Положення про Кавказьке лінійне козацьке військо (Далі – Положення 1845 р.) було передбачено утворення сімнадцяти полкових округів, які включали декілька станиць. Кожна станиця виділяла козаків для комплектування полків. Козацькі полки входили у вісім козацьких бригад. Командував лінійним військом наказний отаман.

Положення 1845 р. встановлювало, що: «сверх того дозволяється войску принимать по прежнему в свое сословие: 1) Малороссийских казаков, однодворцев и казенных крестьян...» [49, с. 187]. Це свідчить про те, що російський уряд у середині XIX ст. не припинив політику щодо залучення українських козаків та однодворців до переселення на Кавказьку оборонну лінію. До Кавказького лінійного козацького війська Положенням 1845 р. було дозволено приймати навіть кавказьких горців: «7) Азиатцев разнаго наименованія» [49, с. 187].

Цікаво зазначити, що на Кавказьку лінію протягом другої чверті XIX ст. активно переселялись українські селяни із Воронізької губернії. Як зазначала І.І. Ігнатович, «У 1834 р. селяни цілими партіями втікали із Воронізької губернії; у 1837 р. в цій губернії знову з'явилися часті втечі на Кавказ» [50, с. 17–18]. Більшість із цих селян, найімовірніше, були кріпаками, які намагались під виглядом державних селян або однодворців записатися у козацький стан. В цьому «новоприйшлому» населенню допомагала місцева козацька старшина, оскільки остання була зацікавлена у збільшенні козацьких станиць.

У 1860 році була скасована Кавказька оборонна лінія через утрату свого стратегічного значення. Кавказька війна вже була на завершальному етапі; на лівобережжі Кубані залишались лише невеликі місця спротиву адигів, убихів, абазинів й інших кавказьких народів. Кавказьке лінійне козацьке військо й Чорноморське козацьке військо, які несли прикордонну службу на оборонній лінії від Чорного моря до Каспійського моря були реорганізовані.

19 листопада 1860 р. Чорноморське козацьке військо було перейменоване в Кубанське козацьке військо.

До новоутвореного війська увійшли шість бригад Кавказького лінійного козацького війська, а з інших бригад цього війська було утворено Терське козацьке військо [51, с. 391]. Помилково зважати на думки авторів про формування російським урядом Кубанського козацького війська разом із Терським і Моздокським військами на Кавказі наприкінці XVIII ст. [52, с. 7].

Козаки Воронізької, Ладозької, Тифліської та Казанської станиць у складі Кубанського козацького війська несли службу аж до його ліквідації на початку XX ст. Наприкінці XIX ст. колишній сотник Кубанського козацького війська Н.М. Могилевцев дав наступну характеристику козакам Кавказького козацького полку: «У своєму домашньому мирному житті кавказці, колишні катеринославські козаки, більш відомі під назвою новодонських, виявилися чудовими господарями; принаймні, сучасник та очевидець подій до-Єрмоловського часу, генерал-майор Дебу, прямо вказує на більш високий рівень добробуту Кавказького полку, у порівнянні з іншими поселеними козацькими полками» [7, с. 11].

Висновки. Після підписання у 1792 р. Ясського мирного договору кордони Російській імперії було розширено за рахунок захоплених в Османській імперії нових земель у Північному Причорномор'ї та ін. Потреба в легкій кавалерії на Півдні України зникла, уряд знівелював усе запропоноване однодворцям, коли заохочував їх до служби в Катеринославському козацькому війську. Колишні катеринославські козаки були переведені у свій первісний стан, більшість із них опинилася в статусі податкового населення.

Наприкінці XVIII ст. колишні катеринославці, здебільше із Старобільського, Ізюмського та Зміївського пові-

тів Слобідсько-Української губернії, не змирилися зі своєю долею та почали рух за відновлення свого козацького стану. Вони виявили неабияке упорство щодо відстоювання своїх козацьких прав. Уряди Павла I та Олександра I були захищені в них лише при облаштуванні Кавказької оборонної лінії. Тому бажаним повернутись у козацький стан було запропоновано переселитись на лівий берег річки Кубань в місцевості від Воронізького до Теміжбекського редуту. Із переселенців – колишніх катеринославських козаків – було утворено Кавказький козацький полк, який територіально включав п'ять станиць, зокрема: Воронізьку, Ладозьку, Тифліську, Казанську та Теміжбекську. Колишні катеринославські козаки – однодворці, міщани та селяни Слобідсько-Української губернії, які переселилися на Кавказьку оборонну лінію, отримали козацький стан й зобов'язані були нести козацьку службу.

Переселення на Кавказьку оборонну лінію протягом 1802–1804 рр. колишніх катеринославських козаків, які мешкали в Слобідсько-Українській губернії, можна порівняти із переселенням на Кубань Чорноморського козацького війська. Загальна кількість переселенців у Старобільському, Ізюмському та Зміївському повітах Слобідсько-Української губернії протягом вересня–жовтня 1802 р. та травня 1804 р. складала 3655 осіб чоловічої статі. Кількість чорноморців, які переселилися з 1792 р. у три етапи, складала 7308 осіб чоловічої статі [11, с. 54]. Уряд дозволив селитись на землі, які адміністративно-територіально були частинами Кавказького козацького полку, лише українським козакам, однодворцям, та казенним селянам. Міграція українського населення на Кавказьку оборонну лінію тривала протягом першої половини XIX ст.

ЛІТЕРАТУРА

- Описи знаменам, штандартам, прапорам, прапорцям, значкам, трубам за отличие, грамотам, скобам и прочим войсковым регалиям, хранящимся в Артиллерийском историческом музее, с указанием принадлежности таковым частям войск / сост. Д. П. Струков. СПб. : Тип. «Артил. Журнала», 1903. 517 с.
- Столетие Военного министерства : 1802–1902. Том IV. Главный штаб. Исторический очерк. Организация, расквартирование и передвижение войск. Выпуск I (период 1801–1805 гг.) / Гл. ред. Д. А. Скалон ; ред. Н. П. Михневич, сост. А. Т. Борисевич [обл. и виньетки худож. Н. Самокиш]. СПб. : Тип. т-ва М.О. Вольф, 1902. 399 с.
- Акт, заключенный в Константинополе между ея императорским величеством и Портою Оттоманскою «О мире, торговле и границах обеих Государств» (28 декабря 1783 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XXI (1781–1783). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 15901. С. 1082–1083.
- История Кубанского казачьего войска / сост. Ф. А. Щербина. В 2 т. Том 2 : История войны казаков с закубанскими горцами : с военно-исторической картой Кубанской области за время с 1800 по 1860 годы. Екатеринодар : Тип. Т-ва печ. и изд. дела п/ф «Печатник», 1913. 848 с.
- Кабузан В. М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX века (1719–1858 гг.). АН СССР, Ин-т истории СССР. М. : Наука, 1976. 304 с.
- О числе душ Екатеринославских казаков, назначенных к переселению на Кубань. Из Слободского-Украинского Губернского Правления (1 апреля 1802 г.). *Кубанский сборник Труды Кубанского областного статистического комитета*. Т. 3 / под ред. В. А. Щербины. Кубанский обл. стат. ком. Екатеринодар, 1894. С. 11–14.
- Могилевцев Н. М. Краткие исторические сведения о Кавказском конном полке Кубанского казачьего войска. *Кубанский сборник Труды Кубанского областного статистического комитета*. Т. 3 / под ред. В. А. Щербины. Кубанский обл. стат. ком. Екатеринодар, 1894. С. 3–23.
- Всеподданнейшее прошение казака Рудова о переселении на Кубань 3300 душ Екатеринославских казаков (август 1800 р.). *Кубанский сборник Труды Кубанского областного статистического комитета*. Т. 3 / под ред. В. А. Щербины. Кубанский обл. стат. ком. Екатеринодар, 1894. С. 1–2.
- Мнение генерал-лейтенанта Кнорринга о пользе переселения на Кубань однодворцев Слободской-Украинской губернии бывших казаков Екатеринославского казачьего войска (11 ноября 1800 р.). *Кубанский сборник Труды Кубанского областного статистического комитета*. Т. 3 / под ред. В. А. Щербины. Кубанский обл. стат. ком. Екатеринодар, 1894. С. 4–7.
- Всеподданнейший доклад о переселении на Кубань 3300 душ Екатеринославских казаков (09 ноября 1801 р.). *Кубанский сборник Труды Кубанского областного статистического комитета*. Т. 3 / под ред. В. А. Щербины. Кубанский обл. стат. ком. Екатеринодар, 1894. С. 7–10.
- Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / под ред. В. В. Иванова. Изд. Харьк. губерн. статист. комитета. Т. 1. Харьков : Тип. губ. правл., 1898. 1013 с.
- Письмо Воронежского губернатора к генерал-лейтенанту Кноррингу 2 от 22 августа 1802 г. «О разрешении 2527 душ Екатеринославских казаков переселиться на Кубань и об исключении их из подушного оклада». *Кубанский сборник Труды Кубанского областного статистического комитета*. Т. 3 / под ред. В. А. Щербины. Кубанский обл. стат. ком. Екатеринодар, 1894. С. 15–16.
- Diana Kanishcheva Катеринославське козацьке військо – прикордонна охорона Південної України. [Електронний ресурс]. Сайт : «DNEPR». URL : <http://surl.li/mupnsc>.
- Рапорт шефа Суздальского мушкетерского полка генерал-майора Шеншина генерал-лейтенанту Кноррингу 2 от 13 августа 1802 г. № 484 (из крепости Усть-Лабинской) «О назначении мест для поселения Екатеринославских казаков на Кубани». *Кубанский сборник Труды Кубанского областного статистического комитета*. Т. 3 / под ред. В. А. Щербины. Кубанский обл. стат. ком. Екатеринодар, 1894. С. 15.

15. Ламонов А. Д. Исторический очерк о заселении станицы Кавказской Кубанского казачьего войска (1794–1894) *Кубанский сборник. Труды Кубанского областного статистического комитета*. Т. 4 / под ред. В. А. Щербины. Кубанский обл. стат. ком. Екатеринодар, 1897. С. 451–622.
16. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). Львів : Світ, 1996. 447 с.
17. Рапорт Суздальского мушкетерского полка подполковника Діакова генерал-лейтенанту Кноррингу от 1 октября 1802 г. № 46 (крепость Кавказская) «О прибытии Екатеринославских казаков для поселения в станицах Казанской и Темижбекской». *Кубанский сборник Труды Кубанского областного статистического комитета*. Т. 3 / под ред. В. А. Щербины. Кубанский обл. стат. ком. Екатеринодар, 1894. С. 18.
18. О времени прибытия на Кубань Екатеринославских казаков и о числе семейств, водворявшихся в новых станицах (1802 г.). *Кубанский сборник Труды Кубанского областного статистического комитета*. Т. 3 / под ред. В. А. Щербины. Кубанский обл. стат. ком. Екатеринодар, 1894. С. 21.
19. Выборка из имянного списка семействам Екатеринославских казаков, вновь переселяющихся на Кубань (1 октября 1802 г.). *Кубанский сборник Труды Кубанского областного статистического комитета*. Т. 3 / под ред. В. А. Щербины. Кубанский обл. стат. ком. Екатеринодар, 1894. С. 19.
20. Ведомость учиненная сколько в новопоселяющихся при редутах : Ладожском, Тифлиском, Казанском и Темижбековском станицах Новодонских казаков пристарелых, малолетних и годных к продолжению службы. *Кубанский сборник Труды Кубанского областного статистического комитета*. Т. 3 / под ред. В. А. Щербины. Кубанский обл. стат. ком. Екатеринодар, 1894. С. 20.
21. Об утверждении лиц, избранных для занятия офицерских должностей в Кавказском казачьем полку (25 января 1804 г.). *Кубанский сборник Труды Кубанского областного статистического комитета*. Т. 3 / под ред. В. А. Щербины. Кубанский обл. стат. ком. Екатеринодар, 1894. С. 28–31.
22. Военно-статистическое обозрение Российской империи / изд. по высоч. повел. при 1-м отд. Департ. генер. штаба. 1848–1858. Т. 12. Ч. 1 : Харьковская губерния / [сост. кап. Мочульский]. СПб. : Тип. Департ. генер. штаба, 1850. [6], 260, 151 с., [31] л. : табл.
23. Предписание генерал-лейтенанта Шепелева Кавказскому поселенному по Кубани казачьему полку от 14 октября 1803 года за № 3365. *Кубанский сборник Труды Кубанского областного статистического комитета*. Т. 3 / под ред. В. А. Щербины. Кубанский обл. стат. ком. Екатеринодар, 1894. С. 26–27.
24. Список именной Кавказского казачьего полка старшинам, пятидесятникам и казакам, удостоенным по выбору общества к произведению в чин по числу состоящих вакансий (октябрь 1803 г.). *Кубанский сборник Труды Кубанского областного статистического комитета*. Т. 3 / под ред. В. А. Щербины. Кубанский обл. стат. ком. Екатеринодар, 1894. С. 25.
25. Рапорт генерал-лейтенанта Шепелева от 14 октября 1803 г. № 3360. «О сформировании Кавказского казачьего полка». *Кубанский сборник Труды Кубанского областного статистического комитета*. Т. 3 / под ред. В. А. Щербины. Кубанский обл. стат. ком. Екатеринодар, 1894. С. 23–24.
26. Указ Военной Коллегии генерал-аншефу Михаилу Коховскому (23 февраля 1792 г., № 1761). *Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска*. Т. 3 : *Войско верных Черноморских казаков. 1787–1795 гг. : документы извлечены из Кубанского войскового архива* / собр. и изд. И. И. Дмитренко. СПб. : Тип. штаба отд. корпуса жандармов, 1896. С. 434–435.
27. Доклад Военной коллегии «Об устройстве Черноморского войска» (13 ноября 1802 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XXVII (1802–1803). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 20508. С. 356–362.
28. Доклад Астраханского, Новороссийского и Азовского генерал-губернатора князя Потемкина «Об учреждении линии от Моздока до Азова» (24 апреля 1777 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XX. 1775–1780. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 14607. С. 518–521.
29. Какія вещи полагаются быть в казачьем Хоперском полку, по которой обязуются они добровольно содержать полк в равенственном всегда виде на своем содержании (1774 г.). *Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска*. Т. 1 : *Кубанский край ; Кавказская линия ; Черноморское войско казачье ; Хоперские казаки : 1737–1801 гг. : документы извлечены из Московского отделения архива Главного Штаба* / собр. и изд. И. И. Дмитренко. СПб. : Тип. штаба отд. корпуса жандармов, 1896. С. 382.
30. Парамонов А. Михайлівка. *Збірник архівних документів і матеріалів*. С. 23. [Електронний ресурс]. Сайт : « Academia ». URL : <http://surl.li/gupxmi>.
31. О причислении к Кавказскому казачьему полку 378 однодворцев и об образовании другого казачьего полку (13 октября 1804 г.). *Кубанский сборник Труды Кубанского областного статистического комитета*. Т. 3 / под ред. В. А. Щербины. Кубанский обл. стат. ком. Екатеринодар, 1894. С. 31–33.
32. Приложение № 12. Ведомость состояния армии по войсковым единицам с 1802–1807 г. *Столетие Военного министерства : 1802–1902. Том IV. Главные штабы. Исторический очерк. Организация, расквартирование и передвижение войск. Выпуск I (период 1801–1805 гг.)* / Гл. ред. Д. А. Скалон ; ред. Н. П. Михневич, сост. А. Т. Борисевич [обл. и виньетки худож. Н. Самокиш]. СПб. : Тип. т-ва М.О. Вольф, 1902. С. 56–59.
33. Петренко Є. Д. Катеринославське козацьке військо. *Енциклопедія історії України : у 10 т. Т. 4 : Ка–Ком.* / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2007. С. 137.
34. Сушинський Б. І. Всесвітня козацька енциклопедія XV – початку XXI століть. Одеса : Вид. дім «ЯВФ», 2007. 568 с.
35. Лобачевский В. Бугское казачество и военные поселения : летописные наброски о. Владимира Лобачевского. Киевская Старина, 1887. № 12. С. 591–626.
36. Об обращении бывших Бугских казаков Николаевской губернии, в уездах : Елизаветградском, Ольвипольском и Херсонском відворенні, в первобытное их состояние, к присовокуплению к ним и Болгар, на их землях поселившихся (8 мая 1803 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XXVII (1802–1803). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 20754. С. 589–596.
37. О сформировании Бугской Уланской Дивизии (8 октября 1817 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XXXIV (1817). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 27081. С. 793–794.
38. Заселение Черномории с 1792 по 1825 год / [соч.] Иосифа Бентковского. [б. м.], 1880. 50 с.
39. Копія с ордера ... судье полковнику и кавалеру Головатому от 17 мая 1795 г. *Известия Таврической Ученой архивной комиссии*. Симферополь : Тип. Таврич. губерн. правл., 1888–1920. № 23. 1895. С. 14–15.
40. Из записок Н.В. Исакова : кавказская воспоминания (период войны с горцами 1846 и 1848 годов) / сообщил И.Н. Петков. Русская старина : ежемесячное историческое издание. 1917. Февраль. № 2. С. 162–188.
41. О наделении казенных крестьян землями на основании указа 1800 года (март 1805 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XXVIII (1805–1805). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 21694. С. 931–933.
42. Дебу И. Л. О Кавказской линии и присоединенном к ней Черноморском войске, или Общие замечания о поселенных полках, ограждающих Кавказскую линию, и о соседственных горских народах : 1816–1826. СПб. : Тип. Карла Крайя, 1829. 463 с.
43. К № 18739. 14 февраля 1845 г. Штат Кавказского казачьего полка шестисотенного состава. Прил. IV. *ПСЗРИ*. Собр. 2-е (1825–1881). Т. XX (1845). Ч. 2. Отд. второе. 1845 (От № 19304–19568). Штаты и табеля. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1846. С. 92.
44. Шахов Д. Воронежская станица. *Статистико-этнографическое описание. Кубанский сборник*. Екатеринодар. Т. 1. 1883. С. 643–689.
45. Передельский Е. Станица Темижбекская и песни, поющиеся в ней. *Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа*. Тифлис, 1883. Вып. 3. Отд. 2. С. 1–90.
46. Попов М. Слобода Трехизбянская. *Вестник императорского русского географического общества*. Часть 14. Отд. 2. СПб. : Тип. Эдурда Праца, 1855. С. 191–216.

47. О наименовании Казачьяго войска Терскаго-Семейнаго, Кизлярскаго-Терскаго и Гребенскаго, Кавказскими Линейными Казачьими полками : Терским, Кизлярским и Гребенским. *ПСЗРИ*. Собр. 2-е. 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг. : В 55 т. Том VII. 1832. СПб. : Тип. I Отд. собств. Е.И.В. Канцелярии, 1833. № 5698. С. 801.
48. Бачинська О. А. Козацтво в «післякозацьку добу» української історії (кінець XVIII–XIX ст.). Одеса : Астропринт, 2009. 251 с.
49. Высочайше утвержденное положение о Кавказском линейном казачьем войске (14 февраля 1845 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 2-е. 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг. : В 55 т. Том XIX. 1847. СПб. : Тип. I Отд. собств. е. и. в. Канцелярии, 1845. № 18739. С. 186–227.
50. Игнатович И. И. Борьба крестьян за освобождение. Л. ; М. : Петроград, 1924. 211 с.
51. О некоторых изменениях в Положениях войск Черноморскаго и Кавказскаго линейнаго, переименованных в Кубанское и Терское казачьи войска (1860, 19 ноября). *ПСЗРИ*. Собр. 2-е. 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг. : В 55 т. Том XXXV. Часть 2. 1860. СПб. : Тип. I Отд. собств. е. и. в. Канцелярии, 1862. № 36327. С. 391–393.
52. Уткін О. Катеринославське козацьке військо (1787–1796 рр.). *Військ.-іст. альманах*. 2011. № 2. С. 4–17.
53. Об определении полкового есаула Лободы в Кавказский казачий полк (14 ноября 1804 г.). *Кубанский сборник Труды Кубанского областного статистического комитета*. Т. 3 / под ред. В. А. Щербины. Кубанский обл. стат. ком. Екатеринодар, 1894. С. 33.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.09.2025
Дата публікації: 26.09.2025